

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті з'ясовано місце та значення творів Василя Олександровича Сухомлинського у навчально-виховному процесі початкової школи. Показано як «школа сердечності» сприяє формуванню моральних цінностей у молодшому шкільному віці.

Без виховання і настанови людина – наче земля, яка, хоча й найкраща, але родитиме лише бур'ян, якщо на ній не працювати. Сім'я займає одну з провідних ролей у вихованні дитини. Крім сім'ї, сіяти в душу дитини «добре і вічне» покликана і школа.

Основний зміст виховання полягає у поєднанні бажань особистості з інтересами суспільства. Сучасна людина третього тисячоліття має бути всебічно освіченою, вихованою, високоморальною особистістю. Дитину треба виховувати так, щоб вона, ставши дорослою, змогла не тільки знайти себе, своє місце в житті, але й максимально реалізувати себе, стати повноцінним членом суспільства.

У законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних цінностей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу.

Народ, який керується мораллю Добра, Правди і Краси, ніколи не згине, бо це та сіль землі, той цвіт і плід на дереві нації, який робить його незламним.

Мета статті – розкрити шляхи формування моральних цінностей у молодших школярів на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

Проблема виховання моральних цінностей у школярів – одна з фундаментальних проблем етики, філософії, педагогіки та психології. Завданнями морального виховання завжди були виховання доброти, чуйності, готовності допомогти будь-якій людині в біді, здатність співчувати.

Однією з основних проблем морального виховання є формування моральної свідомості школяра, яке досягається в процесі етичної освіти і призначене озброїти знанням моральних норм і правил культурної поведінки та необхідності систематичного їх дотримання.

Формування в дітей моральних мотивів, їх реалізація в поведінці є визначними у період становлення особистості, тому що соціальні наслідки вчинку дитини ще складно передбачити, ураховувати їх у своїй поведінці. Уже в початкових класах

* © Маркіна С. І.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

важливо так будувати навчально-виховний процес, щоб діти, систематично отримуючи моральні знання та уявлення, опинялись також у життєвих ситуаціях, що сприяють емоційному переживанню отриманих знань, а отже – їх усвідомленню й закріпленню. Цій проблемі надавали великого значення багато педагогів-практиків у їхній навчально-виховній діяльності, а також учених, які досліджували означену проблему протягом багатьох років. Це: Л. Шульга, Є. Родчанін, Н. Бородіна, Т. Дем'янюк, С. Карпенчук, О. Сідлецька, О. Мильникова, Д. Белей, П. Щербань, А. Мовчун та ін.

Саме виховання високих моральних цінностей дітей є «червоною ниткою» всієї творчості великого педагога В. Сухомлинського. У своїх творах «Проблеми всебічно розвиненої особистості», «Народження громадянина», «Павлівська середня школа» і т.д. Василь Олександрович виклав свої погляди на проблему морального виховання. На його думку, моральне виховання – це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість та поведінку людей, що формує моральні якості відповідно до ідеалів та принципів моралі.

Молодший шкільний вік – це вік формування почуттів і моральної поведінки. «Утвердити в кожній дитині доброту, сердечність, чуйність до всього живого і красивого, – писав В. Сухомлинський, – елементарна азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа. Справжнє виховання полягає в тому, щоб моральний ідеал добра, правди, честі, духовної краси жив у кожному юному серці, утверджувався в активній діяльності як невід'ємна частина власного ества, власної думки, почуттів, намірів» [4, с. 192].

Виховання в молодшому віці – від 6 до 10 років – Сухомлинський називав «школою сердечності»: «Наші педагоги намагаються виховати в кожній дитини цього віку сердечну чуйність до навколишнього, до всього, що створює людина, що служить їй, і, звичайно, насамперед до самої людини. Це починається з дитячої турботи про творення краси. Усе прекрасне несе в собі чудодійну виховну силу. І важливо, щоб творення краси і творення добра зливалися в дітей в єдиний акт». Він радив дорослим навчати дітей добра, любові, милосердя. Для цього потрібно, щоб діти бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує. Дитина не повинна вирости байдужою, нечулою, вона має зростати у постійному піклуванні про навколишній світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм [2, с. 219].

В. Сухомлинський вважав, що необхідно не просто створювати систему цінностей, а й активно утверджувати її своїми діями, протистояти злу, прагнути вдосконалювати суспільні відносини. Навчання в «зелених класах», складання книжок-картинки про природу, подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв'язання задач із живого задачника, створення казки, написання оповідань, куточок краси,

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

використання пісні, книжки, проведення свят, – ці та інші знахідки В. Сухомлинського сприяють засвоєнню дітьми моральних цінностей.

Усвідомлення людиною суспільного обов'язку, перетворення його на внутрішній стимул поведінки формує в неї один із важливих компонентів добра – відповідальність особистості. Реалізуючи в дії своє розуміння, учень обирає ті вчинки, які дають користь суспільству, ближнім людям. В. Сухомлинський вважав, що засвоєння вимог, правил, норм поведінки, у яких розкривається «азбука моральної культури», є провідним елементом формування культури особистості. Норми моральності, за Сухомлинським, – важливе «джерело почуття громадянського обов'язку», «почуття вдячності людям».

Найважливішою складовою морального виховання є становлення істин, норм та правил моральної культури. В. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що коліска переконань – серце, переживання краси і величі вчинків. У переживаннях – корінь утвердження істин моральної культури, непримиренності дитини до порушень істин, норм та правил моральної культури.

Дитина – це жива істота, її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо та обережно. Важко уявити щось інше, що більше спотворює душу дитини, ніж емоційна товстошкірість, породжена несправедливістю. Відчуваючи байдуже ставлення до себе, дитина втрачає чутливість до добра і зла. Вона не зможе зрозуміти, що в людях, які її оточують, – Добро і що – Зло. В її серці поселяється підозра, зневіра в людей, а це найголовніше джерело озлобленості.

Людина повинна не вимислювати свої уявлення про добро, а шукати і відкривати його у собі як об'єктивно існуюче [1, с. 2–21].

*Не говори про доброту,
Коли ти нею сам не сяєш,
Коли у radoщах витаєш,
Забувши про чужу біду.
Бо доброта – не тільки те,
Що обіймає тепле слово,
В цій почутті така основа,
Яка з глибин душі росте.
Коли її не маєш ти,
То раниш людяне в людині.
Немає вищої святині,
Ніж чисте сяйво доброти.*

(О.Довгий)

Із давніх-давен відомо, що бути добрим корисно. Добро-зичливі люди добре почувуються і довше живуть. Доброю називають людину, яка несе людям добро: любов, допомогу. Добрий не буває агресивним і ніколи не буде нав'язувати свою допомогу, залишаючи іншим свободу вибору.

Основна ознака добра – безкорисливість. Дитяча щастя егоїстичне за своєю природою: блага, створені для дитини

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

старшими, вона сприймає, як щось само собою зрозуміле. Їй здається, що мати і батько для того й існують, щоб давати їй радощі, задоволення.

Тут криється велика небезпека – виростити людину егоїстичну, яка вважає, що всі повинні працювати на неї, що головне – її особисті потреби, а все інше – другорядне. Щоб запобігти такій небезпеці, важливо пробуджувати і розвивати в дитини почуття вдячності.

Як досягти цього? В. Сухомлинський писав: «Я бачу лише один шлях: учити дітей робити добро для нас, для батьків, вихователів, взагалі людей старших поколінь. За добро дитина повинна платити добром!

Нерідко ми буваємо свідками парадоксального, на перший погляд, факту: в хорошій трудовій сім'ї, де батьки душі не чують у дітях, віддають їм усі сили свого серця, діти іноді виростають байдужими, безсердечними. Але ніякого парадоксу тут немає: так буває тому, що дитина знає лише радощі споживання. А вони не можуть самі собою розвинути моральне почуття. Воно виникає тільки тоді, коли ми прилучаємо дітей до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей. Тільки це, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце.

Найголовніше, по-моєму, в тому, щоб учити дитину бачити і почувати, розуміти й переживати всім серцем, що вона живе серед людей і що найглибша людська радість – жити для людей» [2, с. 219].

*Хіба чекати плати за добро?
Нехай в руці зламається перо,
Нехай твоя зламається рука,
Що за добро добра собі чека.
Добро твориться просто – ні за так,
Так, як цвіте і опадає мак,
Як хмарка в'ється і сміється пташка,
Як трудиться мурашка-горопашка.*

(Іван Драч)

Шкільна програма початкової школи передбачає вивчення 22 літературних твори-мініатюри педагога на уроках читання. Це казки, оповідання, легенди. Художні твори видатного педагога-письменника спонукають почуття дітей до роздумів, морально-етичного аналізу вчинків героїв творів, а також власної поведінки. У зверненні до дітей В. Сухомлинський писав: «Не завдавай своїми вчинками, своєю поведінкою болю, кривди, турботи, тяжких переживань іншим людям. Умій підтримати, допомогти, підбадьорити людину» [3, с. 219].

Уже починаючи з першого класу, учні знайомляться з творчістю Василя Олександровича на уроках навчання грамоти, читання. Так, за букварем М. Вашуленка та О. Вашуленко першокласники вивчають оповідання «Барвисте коромисло», яке сприяє вихованню почуття прекрасного.

Літературна творчість педагога займає значне місце в но-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

вих читанках, автором яких є голова Української асоціації Василя Сухомлинського віцепрезидент АПН України, академік О. Савченко.

У читанках для початкової школи вміщені такі художні твори В. Сухомлинського:

2 клас – «Як Наталя у лисиці хитринку купила», «Я хочу сказати своє слово», «Покинуте кошеня», «У привокзальному садку», «Про що думала Марійка», «Горбатенька дівчинка».

3 клас – «Спляча книга», «Цікава книга природи», «Сергійкова квітка», «Горобчик і вогонь», «Красиві слова і красиві діла», «Кінь утік», «Гвинтик», «Що таке школа під голубим небом», «Який слід повинна залишити по собі людина», казки учнів Павлівської школи.

4 клас – «Суперечка двох книг», «Камінь», «Найкраща лінійка», «Як Миколка став хоробрим», «Усмішка», «Співуча пір'їнка».

Совість – людське почуття, яке робить людину людиною. Формування його у молодших школярів є надто складним процесом. Реалізувати даний процес можливо тільки поступово, у результаті переживання дитиною різних морально-етичних ситуацій, у яких проявляється її або чиясь совість. В оповіданні-казці Сухомлинського «Як Наталя у лисиці хитринку купила» совість протиставляється хитрощам, і до останніх формується різке почуття нелюбові.

Сучасна школа намагається вирішити за допомогою інклюзивного навчання одвічну педагогічну проблему: навчання дітей із фізичними вадами в умовах не спеціальної, а загально-освітньої школи. Це проблема насамперед самої дитини, її батьків та інших членів родини, які з величезним хвилюванням і побоюванням за дитячу психіку відправляють обділену природою дитину в коло її ровесників. Це і проблема вчителя, оскільки саме йому найчастіше доводиться бути свідком проявів моральної жорстокості до таких дітей, запобігати їм.

Одним з кроків у вирішенні даної проблеми є вивчення у 2 класі оповідання В. Сухомлинського «Горбатенька дівчинка». Після опрацювання цього твору ніхто із школярів не залишився байдужим, вони поринули в надто складний світ дівчинки. І, безумовно, отримали гарний урок на все життя – урок людяності, милосердя, утвердження в душах дітей почуттів доброти, взаємоповаги, взаємопідтримки.

Проблема формування моральних основ людської особистості в казках В. Сухомлинського розглядається крізь призму людських почуттів, переживань. Так, зміст художнього твору «Про що думала Марійка» допомагає дітям зрозуміти суть дружніх стосунків, гуманних взаємовідносин.

Оповідання «Сергійкова квітка» виховує в школярів почуття доброти, чуйності, дбайливого ставлення до природи. Про настрої людей і його вплив на оточуючих розповідається у творі «Усмішка», він виховує чуйність, доброту до оточуючих.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Школа мислення, школа під блакитним небом, школа радості В. Сухомлинського стала відомою у всьому світі, а його методика виховання серцем – дороговказ для педагогіки другої половини ХХ і початку ХХІ ст. І майбутніх поколінь.

У важкий час живемо ми нині, багато горя і біди є довкола, але мусимо жити, сіяти добро в людських душах, бути мило-сердними. Іноді здається, що зло перемогло. Це тому, що про нього всі говорять, пишуть, з екранів телевізорів на нас часто дивляться не люди, а звірі в людській подобі: вбивці, грабіжники. Але добрих людей дуже-дуже багато! Просто вони чинять свої благодійні справи мовчки, не афішують їх.

Тож пам'ятайте, що доброта – ознака сили, а не слабкості. І нехай завжди супроводжують вас слова геніального поета Т. Шевченка: «Раз добром нагріте серце – вік не охолоне».

Кожний із нас повинен знати і відчувати, що на нашій совісті – доля дітей, що від нашої духовної культури та ідейного багатства залежать розум, здоров'я, щастя покоління, яке виховує сучасна школа. Хай оживає істина стара: людина починається з добра.

Література:

1. Приходько Ю. А. Доброму скрізь добре (за творами В. Сухомлинського) // Почат. навч. та вихов. – 2007. – № 30(142). – С. 2–7.
2. Сухомлинський В. О. Народження добра // Вибрані твори. У 5 т. Т.1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 217–223.
3. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою // Вибрані твори. У 5 т. Т.1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 255–269.
4. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори. У 5 т. Т.2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 149–416.

Струк С. В. *

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена поглядам В. Сухомлинського щодо змісту й методів громадянського виховання, а також використанню ідей та творів педагога в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Актуальність громадянського виховання особистості в сучасному суспільстві зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей. Концепцією «Громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» визначається, що громадянське виховання – це є «формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною» [3, с. 7]. Отже, громадянське виховання має бути спрямованим на формування такої якості

* © Струк С. В.